

MEDENİYET TARİHİNDE YENİ BİR İSLAM MEDENİYETİ

Prof.Dr.Hüseyin ATAY

İnsanlık tarihi bir çok medeniyetin yükselişi ve çöküşü ile doludur. Bu medeniyetlerin çoğunluğu mahalli kalmış ve insanlığın dünya tarihi içindeki konumuna etkileri çok sınırlı olmuştur. Bu bakımdan insanlık tarihinin başlangıcından günümüze kadar medeniyetleri mahalli ve evrensel olmak üzere iki grupta toplamak mümkündür: Bu yazıda özellikle evrensel medeniyetler üzerinde durulacak ve İslâm medeniyetinin insanlık tarihi içerisindeki yeri incelenecektir. Mahalli medeniyetlerden bahsedilmeyişi bunların önemini veya varlığını reddetmek manasında değildir. Evrensel medeniyetlere malzeme vererek onların daha şumüllü olmalarına katkıda bulunan elbetteki mahalli medeniyetlerdir. Ancak bunların incelenmesi daha kapsamlı ve uzmanlık ile ilgili araştırmaları gerektirmektedir. Bu bakımdan, bu çalışmada İslâm medeniyetinin insanlık tarihi içindeki önemi vurgulanmış ve bunun günümüz İslâm dünyası ile olan ilgisi ortaya konulmuştur.

İnsanlık tarihinde, şimdiye kadar üç evrensel medeniyet var olmuştur. Bunlar, tarih sırasına göre şunlardır:

- I.Yunan medeniyeti
- II.İslâm medeniyeti
- III.Çağımızda Batı medeniyeti

Bunlara evrensel medeniyet dememizin sebebi evreni izah etmeye ve onu bir bütün olarak kavramaya çalışmış olmalarıdır. Diğer medeniyetler bunlara malzeme vermişler, ama evrensel karaktere sahip olamamışlardır. Evrensel medeniyetlerin ikinci bir özelliği, **evreni bir bütün olarak anlamak ve yorumlamak için çağlarında her türlü bilgiye el atmaları** ve onları genel bilgi ve kültüre katarak felsefelerini yapmış olmalarıdır. Mahalli medeniyetlerin bu çok çeşitli bilim dallarını içerdiği görülmemektedir. Şimdi zikrettiğimiz bu evrensel medeniyetleri özellikleri ile ele alıp inceleyelim.

Sözleri iyi dinleyip en güzeline uyanlara, ne mutlu!
(39 Zümer, 18)

I.BİRİNCİ DÜNYA MEDENİYETİ

Yunan Medeniyeti

Yunan medeniyetinin altın çağı Aristo'nun yaşadığı dönem olan MÖ. 300 yıllarıdır. Aristo, felsefi ve bilimsel sistemi ile bu medeniyetin zirvesinde kabul edilmektedir. Gerçekten de o, hem bilgin ve hem filozof olma niteliklerini kendinde toplamıştır. Yine bu medeniyetin önemli altın çağ filozoflarından Eflatun, bu özelliklere sahip değildir. Çünkü Eflatun sadece bir filozoftu, ama ilim adamı değildi. Bu iki filozof ile evrensel İslâm medeniyetinin önemli iki filozofu olan Farabî ve İbn-i Sina arasında aynı türden bir benzerlik görmekteyiz. Zira Farabî de Eflatun gibi sadece bir filozof olup bilim adamı değildi. Ancak İbn-i Sina, Aristo gibi hem filozof hem de bilim adamı idi.

İlk olarak ele alacağımız evrensel dünya medeniyeti olan Antik Yunan medeniyetinden önce bir çok mahalli medeniyetler var olmuştur. Bunların en önemlileri, Mısır, Mezopotamya, Anadolu, Sicilya, Girit, İran, Hint ve Çin medeniyetleridir. Bunlardan bazıları evrensel olmaya yaklaşmış önemli medeniyetler olmalarına rağmen genellikle bunlar mahalli ve tek yönlü olarak kalmışlardır. Ancak burada, evrensel nitelik taşımadığı ileri sürülebilecek olan bu medeniyetlerden bahsetmeyeceğiz.

Yunan medeniyeti M.Ö. 322 yılında Aristo'nun ölümü ile gerilemeye başladı ve sönük bir şekilde devam etti. Aristo bir dahi idi; ilimde ve felsefede sarsılmaz bir otorite olmuştu. Kendinden önce yaşayan bilim adamı ve filozofların bilgilerini toplamış çok güzel bir şekilde özetlemiş ve felsefesini bunlar üzerine kurmuştu. Böylece hemen her ilimde otorite olmuştu; o kadar ki **bu otoriteye mutlak güven ve inanç, ferdi araştırmayı gereksiz kılmaktaydı.** Bir problemle karşılaştığı zaman, onların çözümünü için, ferdi araştırmadan ziyade, otoriteye başvurma ve gerçekleri onda arama geleneği yerleşti. Mesela, bir atın ağzında kaç dişin olduğu bilin-

mek istendiğinde Aristo'nun hayvanlar kitabına bakılırdı, fakat bir atın ağızı açılıp dişleri sayılmazdı. Bu durum, böyle bin yıl devam etti. Bertrand Russell'e göre iki bin yıl devam etmiştir (A History of Western Philosophy, 5.Baskı, New York, 1953, S:159).

II. İKİNCİ DÜNYA MEDENİYETİ

İslâm Medeniyeti

İslâm, din olarak M.S. 610 yılında başlayıp 632 yılında tamamlandı. İslâm medeniyetinin doğuş tarihini, Kur'an'ın indirildiği dönemle başladığını belirtmek en uygun yoldur. Zira medeniyetin varlığı için önce zihniyetin oluşması gerekir ve İslâm medeniyetinin doğuş tarihini M.S. 680 yılı saymak, yani Emevi halifesi Muaviye'nin ölümünden sonra başlatmak mümkündür. Çünkü, bu zamanda Mısır, İran, Suriye, Kuzey Afrika ve Sina fethedilmiş, İslâm eski medeniyetlerin ilim, kültür ve felsefelerine filen varış olmuştu.

Burada akla gelebilecek soru şudur: İslâm'dan önce bin yıllık bir süre içinde niçin başka medeniyet doğmamış veya Yunan medeniyeti altın çağındaki parlaklığı ile niçin devam etmemiştir? **Yunan medeniyeti devam edemezdi; Çünkü, Yunan Medeniyeti sarsılmaz olarak inanılan ilim otoritesi Aristo'yu yetiştirdi ve ondan sonra gelenler sadece onu anlamayı en yüksek ilim mertebesi saydılar ve ona mutlak bağlı kaldılar.** Daha sonraları ise, Roma ve Bizans Medeniyetleri Aristo'nun ilmi otoritesi altında ezildi.

O halde İslâm'ın getirdiği ne idi ki, yeni bir medeniyetin doğuşunu sağladı?

İslâm'ın getirdiği temel esas, bilgi teorisi ile ilgili idi. Bilgi teorisi, bilginin mümkün olup olmadığını, ilmin ne olduğunu ve nasıl elde edileceğini araştırır. İslâm'ın bilgi teorisine getirip yerleştirdiği iki köşe taşı bulunmaktadır.

Birinci köşe taşı şudur: İlimin kaynağı Allah'tır, şaşmaz ve gerçek ilim O'na aittir. O'ndan başka hiç kimse (peygamber de dahil) gerçeği bilmez. **İlimin gerçeği ve bütünü Allah'tır. Bu inanç, İslâm'da bir insanın diğer bir insan için ilim otoritesi olması inancını yıktı.** Ancak, insanı, kendisi için ilim otoritesi olarak kabul etti. O halde gerçek ilim otoritesi Allah'tır. Ama izafi ilim otoritesi, insan için sadece insanın kendisidir. İslâm, bu görüşü yalnız bilgi ve kültür olarak ortaya atmakla kalmadı, aynı zamanda bu görüşe inanılması gerektiğini de vurguladı. Yani, insanoğlu, önce bilecek, sonra ona öylece inanacak ve üçüncü olarak da öyle davranacaktır. Böylece ileri sürdüğü ilkelerde İslâm, başarı için üçlü bir denklem önermekte idi. Biz bu denklemi şöyle ifade edebiliriz: **İLM + İNANÇ + AMEL = BAŞARI.**

Ama insan nasıl bilebilecektir? İşte bunun cevabı ikinci köşe taşı teşkil eder. İnsan Allah'ı gerçek ilim kaynağı kabul edip hiç bir insanı ilim otoritesi kabul etmeyecektir, derken şunu kastediyoruz. **İnsan, kendisinden başka herhangi bir insanın ilmini şaşmaz ilim olarak alamayacaktır. İnsanda gerçek ilim ve şaşmaz bilgi yoktur. O, her zaman yanılabilir. İnsanın Allah'tan başka güveneceği ilim, kendisinin yaptığı ilim olacaktır.** Ancak Allah'ın insana doğuştan verdiği bir takım akıl ilkeleri vardır ki zaten bunlar da insanın elde ettiği ilimle çatışmaz.

Bu durumda Kur'an'ın ilmi metoda olan bir katkısını zikretmek yerinde olacaktır. Zira ona göre insanın uyması gereken ve ilmi metodda takip etmesi gereken temel ilke şudur: İncelenen bir konuda ilk yapılması gereken bu konudaki bütün bilgileri toplamaktır. Sonra onları sistemli bir şekilde değerlendirmeye tabi tutarak fikirleri ölçüp biçerek ve karşılaştırarak ortaya en doğrusunu koymak gerekir. Ancak bununla da kalmayıp kendi hayatımızı ve davranışlarımızı bu en doğruya göre düzenlemeliyiz (bkz. 39/Zümer, 18). Kur'an'ın insanoğluna getirdiği en büyük armağanı işte bu ilim metodudur. Aslında Kur'an'ın belirlediği bu metod, insanın aklı ile bulduğu ve uyguladığı bir metottur. Burada Kur'an akıl ile birleşiyor. Ancak Kur'an buna yeni bir şey katıyor. O da, bu ilmi metod ile bulunan sonuca uymayı gerekli kılmaktadır. Görülüyor ki, Kur'an, insanda olan bilgileri bir ilim verisi olarak kabul ediyor, ama onların doğrusu ve yanlış olabileceğini vurguluyor. Bunu bu bilgilerin içinde en doğrusunu bulmayı tavsiye etmesinden anlıyoruz. Kur'an, insanın ilmi metodu kullandığı zaman doğruyu ve en güzeli bulacağından emindir.

O halde Kur'an'ın önerdiği bilgiyi elde etme yolu kısaca şu kademelerden geçmektedir.

A. Bilgi toplamak.

B. Toplanan bilgileri kendi aralarında karşılaştırmak,

C. İçlerinden en doğrusunu seçerek sonuca varmak.

Buraya kadar özetlemeye çalıştığımız gelişmelerde Kur'an ve ilim bir paralellik arz etmektedir. Ancak buradan sonra Kur'an iki önemli yenilik getirmektedir: Biri, sonuca varmak için yapılacak zihni çalışmaya yön vermek ve amaç göstermektir ki, bu da insanı varılacak sonucun en doğru ve en yararlı olmasına dikkat etmeye teşvik etmesidir. Dolayısıyla bu ilke, sonuca varmanın ölçüsüdür. Bu seçimin sorumluluğu insanın bizzat kendisine aittir. Diğer ikinci yenilik ise varılan sonucun niteliğine göre değerlendirilmesi ve buna göre onun hakkında hüküm verilmesidir. Diğer bir deyimle, insanın

ulaştığı sonucu uygulaması, icra etmesi ve ona uyma zorunluluğudur. Yani burada saymış olduğumuz bu şey işlemde göstereceği ihmal ve kötü niyetine göre günah işlemiş olması bu ikinci ilkenin ihlâli neticesindedir.

Kur'ân bu ilmi metodla varılan sonuca uygulanacak hükümleri, sonucun niteliği Kur'ân'ın vereceği hükmün kaynağı oluyor. Yani burada sonuç Kur'ân'ın vereceği hükme göre daha önceden tespit ve tayin edilmiyor. Kur'ân'ın vereceği hüküm, ilmi metodun gerektirdiği ilmi sonuca bağlı kalıyor. Bunu şu şekilde anlatmak, konunun daha iyi kavranmasına yardımcı olacaktır:

a. Eğer ilmi metodla varılan sonuç, kesinlikle insan yararına ise ona uymayı ve onu uygulamayı Kur'an din yönünden zorunlu kılmaktadır. Ayrıca bu zorunlu kıldığı hükme iki tip müeyyide uyguluyor. Birinci müeyyide, yapana büyük mükafaat vermesidir. Çünkü iş çok faydalı olduğu için yapan da büyük çapta mükâfaata hak kazanıyor. İkinci müeyyide ise, yapmayana ve ihmal edene büyük cezaverilmesidir. Böylece işin yapılmasını mükafaat ve ceza kullanarak teminat altına almayı amaçlıyor. Adaleti mükafaatlandırıyor, haksızlığı, zulmu cezalandırıyor.

b. Eğer ilmi metod kullanılarak varılan sonuç, insana çok zararlı ise, onu uygulamayı yasaklıyor. Bu kadar çok zararlı bir işi yapmaktan insanı menetmek için, onu yapmayana ödül veriyor, yapana ceza veriyor. Böylece, insanı zararlı işi yapmaktan alıkoymak için hem mükafaat ve hem ceza desteğini kullanıyor. Mesela içki içmek, insana zararlı olduğu için, içmeye mükafaat ve içene ceza veriyor. Burada cezayı yalnız hukuki ceza olarak anlamak doğru değildir. İçkinin asıl cezası fiziki kanunlara çarpılmasıdır ki, içkinin sebep olduğu hastalıklar, eksik doğumlar, geri zekâlılıklar, adam öldürmeler, trafik kazaları fiziki ceza kapsamına girer. Bu suretle insana zararlı olan içkiyi ve benzeri uyuşturucu ve keyif verenleri kullanmayı engelliyor.

c. Eğer, ilmi metodla ulaşılan sonuç, insanlara faydalı ise, onu yapmayı tavsiye ediyor ve yapana faydanın derecesine göre mükafatlandırıyor, yapmayı da cezalandırmıyor. Çünkü böyle bir sonucun başkalarına zararı yoktur.

d. Eğer ilmi metod kullanılarak varılan bir sonucun uygulanması, insana az zarar ve dengesizlik, uygunsuzluk veriyorsa, İslâm bundan, insanı sakındırır, onun yapılmamasını tavsiye eder, yapmayı beğenir ve iyi karşılar, yaparı yermekle yetinir ve ayrıca ceza vermez.

İlmi metod, bir şeyin zararlı veya yararlı olduğuna hükmeder. Kur'ân ise, zararlılığın yapılmamasını ve yararlı olanın yapılmasını kesin hükme bağlar ve insanı sorumlu tutar. Uygulama hakkındaki bu dini hükümler, sonucun, insanın maddi ve manevi varlığına en yararlı

veya en zararlı oluşuna göre ve keza en yararlı veya en zararlıya yakınlık derecesine göre belirlenir.

İkinci evrensel dünya medeniyeti olan İslâm medeniyetinin en önemli dayanak noktası bilgi teorisi olduğu için bu konuya biraz daha ayrıntılı olarak girdik ve bu konuda İslâm'ın yaptığı katkılardan kısaca söz ettik. Aslında İslâm medeniyetinin diğer bazı önemli meseleleri üzerinde de durmak istiyoruz. Ancak konunun bütünlüğünü bozmamak için önce üçüncü dünya medeniyeti olarak gördüğümüz çağdaş Batı Medeniyetini konumuza olan ilgisi yönü ile ele alıp tekrar İslâm medeniyeti ve bu medeniyetin çöküşü üzerinde duracağız. Nihayet sonuç olarak da İslâm medeniyetinin yeniden doğuşu sorunlarına genel olarak değineceğiz.

III. ÜÇÜNCÜ DÜNYA MEDENİYETİ

Çağdaş Batı Medeniyeti

İnsanlığın tarih boyunca meydana getirdiği üçüncü evrensel medeniyet bugünkü Batı medeniyetidir. Çağımıza damgasını vuran bir medeniyet, İslâm Medeniyetinin artık çökmeye başladığı onüçüncü asırdan sonra oluşmaya başlamıştır. Zira bu medeniyetin başlamasındaki en önemli etken İslâm Medeniyeti olup ancak batıların bu medeniyetle temasları bu asırda olmuştur. Hıristiyanlık ve Batı dünyası, İslâm Medeniyeti ile temasa geçip onu iyice tanımadan bir çok asırlar geçmiş olmasına rağmen evrensel bir medeniyet kuramamıştır. Çünkü medeniyetler fizik kanunları gibi aniden ortaya çıkıp sonra yok olmazlar. Çünkü bizce medeniyetler aslında canlı organizmalar gibidir. Aynen bir canlı gibi yavaş yavaş büyür, gelişir ve nihayet çöker. Halbuki Batı, İslâmdan önce on asır içinde Yunan Medeniyetine varis olduğu halde bir medeniyet kuramamıştır. Ancak İslâm Medeniyeti doğduktan sonra bir medeniyet kurmanın esaslarına ve köşe taşlarına sahip oldu (İslâm medeniyetinin köşe taşlarını yukarıda anlattık). Böylece İslâm Medeniyeti Yunan medeniyetinden başka bir medeniyet kurma örneğini vermiş ve fiilen de imkânını göstermiştir. Artık başka medeniyetler kurulabilir.

Yunan Medeniyeti, Allah'ın insana verdiği aklın gereği olarak ferdi çabalar ortaya atıldıktan sonra, onları birleştirip bütünlüştürince doğdu. Daha önce bağlı oldukları bir ilim otoritesi de bulunmuyordu. Ancak, bu ferdi çabaları Aristo bir araya getirince hem Yunan Medeniyeti dar boğaza girdi, bir bakıma piramitin zirvesine ulaştı ve hem de ilim otoritesi vücut buldu. Takat bunun gerçekleşmesi ile çöküş başladı ve çöküş ancak yeni bir medeniyetin, yani İslâm Medeniyetinin temelini atılması ile son buldu. Yukarıda açıklamaya çalıştığımız gibi, İslâm, insana metod getirdi. Başka bir deyişle İslâm, insanın bilebileceği ve bazı durumlarda

bilip uyguladığı halde, bazı durumlarda da yanılıp kaldığı ilmi metodunu her hususta kullanmaya insanı davet etti ve insana onu hayatın çeşitli alanlarına uygulamasını sözle (Kur'an'la) anlattı. İlk muhatabı müslümanlar olduğu için, bu bilgi teorisini uygulayarak bir evrensel medeniyet kurdular. Batı, İslâm Medeniyeti ile tanışınca, aynı ilmî metodunu kullanarak ilim otoritelerini ve başta Aristo'yu yıktı. Hür ilim otoritesi, ilim yapan herkesin kendisi oldu. Bu da ilmî şahsiyeti, ferdî hüviyeti ortaya çıkararak ve destekleyerek çağdaş Batı Medeniyetini meydana getirdi. Batıda ilim otoritesi ilim adamının kendisidir. Hiç bir ilim adamı diğeri için otorite teşkil etmez. Bu demek değildir ki, biri diğerinden istifade etmemektedir. Birbirinden istifade etmek başka, onu şaşmaz gerçeği söyleyen biri olarak kabul etmek başka şeydir. İlim, şahsî çaba ve araştırma ile ilerler. Batıda ilim otoritesi ortaya çıktığı zaman, araştırma duracak ve Batı Medeniyeti de duraklamaya başlayacak ve bu durum devam ederse çöküp gidecektir.

Burada medeniyet konusunu ele almamız aslında çağımızda sorun haline gelen İslâm Medeniyetinin yeniden canlanması meselesidir. Ancak bu konu bir çok meseleyi de ilgilendirdiği için daha etraflı incelenmelidir. Zannederseniz İslâm Medeniyetinin neden durgunlaştığı üzerinde durursak konumuzla ilgili bir çok sorunu daha iyi gün ışığına çıkarabilir ve bir çözüm önerebiliriz. Bunu açıklamak bizim asıl amacımızdır. Bunu biraz daha olsun gerçekleştirebilmek için İslâm medeniyetinin çöküşü üzerinde durmak istiyorum. Bunu yaparken de konuya olan yaklaşımımı biraz açmak durumundayım. Şimdi biraz da bundan bahsedelim.

IV. DÖRDÜNCÜ DÜNYA MEDENİYETİ

I. BİRİNCİ İSLAM MEDENİYETİNİN ÇÖKÜŞÜ

İkinci evrensel dünya medeniyeti birinci hicri asırda (Yedinci Miladî asır) başlamış ve dördüncü hicri asırda (11. Miladî), en yüksek düzeyine çıkmış bundan sonraki asırlarda yaratıcılığını yavaş yavaş kaybetmeye başlamış ve günümüze kadar kabuklaşmış ve donmuş olarak ulaşmıştır. Dördüncü asırda oluşan İslâm medeniyetinden dinamizm olarak hiç bir şey kalmamıştır. İslâm medeniyeti bize göre artık çökmüştür. Günümüzde yerel kültür ve düşünce biçimleriyle de birleşerek ve donuk bir yaşayış biçimi olarak varlığını sürdürmektedir. Baskın batı medeniyetinin karşısında bu medeniyetin yok olacağı kaçınılmaz görünmektedir, Ancak İslâm Medeniyetinin yok oluşu ile müslümanların sonu mu olacak? Yoksa İslâm ülkeleri ve müslümanlar yeni bir medeniyet mi vücuda getirecekler? İslâmın yeniden canlanacağı ve tekrar yeni ve evrensel bir İslâm medeniyetine doğru temellerin atılmak istendiği ve bazı fikri kıpırdanmaların bulunduğu söylenebilir. Yeni bir İslâm Medeniyeti için başarılması gereken ön şartlar

nelerdir? Bu sorumuzu cevaplayabilmek için biraz geçmişe giderek İslâm medeniyeti tarihine bir göz atmalıyız.

Yeni İslâm Medeniyetinin fikri temellerinin oluşması için düşünce düzeyinde temellerinin atılması gerekir. Yukarıda İslâm medeniyetinin bilgi teorisinde iki köşe taşını yerleştirmekle kurulduğunu anlattık. Bunu ilk müslümanlar uyguladılar. Onlar Hz. Muhammed'in peygamberliğine kesinlikle inandıkları halde onu Allah'tan aldığı vahyin dışındaki bilgilerde mutlak ilim otoritesi olarak kabul etmemişler ve ona itiraz etmişlerdir. Burada önemli nokta, onun yapılan itirazları kabul etmiş olmasıdır. İtirazları, peygamberliğinden şüphelenmeyi gerektirmediği için, o da onları dinden çıkmış ve kafir saymamıştı. Genellikle böyle durumlarda Peygamber'e söylediği sözün vahiy mi, yoka kendi fikri mi olduğunu sorarlardı. O da vahiyse, vahiy, değilse kendi fikri ve görüşü olduğunu söylerdi. Bu konuda yanılıncaya Peygamberliğinden şüpheye düşüleceğinden çekinmiyordu. Çekinseydi bile yine de doğruyu söyleyecekti. Çünkü doğru olması zaten onun peygamberliğinin bir gereği idi. Peygamberliğinin dayanağı doğruluğu idi. Peygamberliğinden şüphe edilmesin diye yalan söyleyemezdi. Bu açıdan ilk müslümanlar vahye asla itiraz etmiyorlardı. Çünkü vahiy Allah'ın sözüdür, Allah şaşmaz bilgi sahibidir. Ancak, vahyi anlama hususunda soru sorma hakları vardı, onu kullanıyorlardı. Eğer, peygamberin söylediği söz peygamberin kendi fikri idiye ve onların bilgilerine ters düşüyor idiye, ona itiraz ediyorlardı, bazan da itirazlarında haklı çıkıyorlardı. İlk müslümanların, peygamberin vahiy olan ve olmayan sözlerini ayırmaları, bilgi kaynağı bakımından çok önemli idi. İlk müslümanların ilmi şahsiyeti, fikir ve ilim yapma hürriyeti böyle teşekkül etmiş ve buna göre, yabancıardan aldıkları ve öğrendikleri bilgileri tam otorite olarak kabul etmemişlerdir. Aldıkları bilgiler vahiy olmadıkları için, onların süzgeçten geçirilmeleri gerektiğini iyi kavramış ve buna inanmışlardı. Çünkü benimseyecekleri söz ve fikirlere dayanarak üretecekleri iş ve fikirlerden, Allah katında hem dünyada ve hem Ahirette sorumlu tutulacak ve sorguya çekileceklerini iyi biliyor, ona inanıyor ve ona göre davranıyorlardı.

Ancak İslâm'ın üçüncü asırdan sonra diyebiliriz ki müslümanlar buradaki önemli bilgi ilkelerini gereği gibi uygulamamışlardır. Nitekim bilgi teorisinde arzetdiğimiz iki köşe taşının belirlediği esaslarına göre hareket etmemişlerdir. Halbuki yukarıda belirttiğimiz gibi ilk müslümanlar bu ilkelere gereği gibi uymuşlar ve evrensel bir dünya medeniyetinin temellerini atmışlardır. Ancak sonraki müslüman nesiller bu iki köşe taşının belirlediği esaslardan vaz geçtiler ve onlara eskileri gibi

cesaret ve samimiyetle bağlanıp hareket etmediler, İslâm Medeniyeti de gerilemeye ve sönmeye yüz tuttu, donuklaştı ve ennihayet çöktü. Burada asıl önemli olan, ilk müslümanlar ile sonrakiler arasındaki farkı gözönüne sermek ve bu farkı herkesin anlayacağı şekilde açıklamaktır. Bunu yapabilmek için de tekrar bilgi teorisini ve iki köşe taşı hatırlamamız lazımdır.

Birinci köşe taşına göre gerçek ilim Allah'ındır, insanın değildir, İnsan peygamber de olsa, ancak izafi şekilde bilgi sahibi olabilir. Bazan yanlış da yapabilir. İkinci köşe taşına göre de bilebileceği ilmi, kendisi yapmalıdır ve bir insan diğer insan için, mutlak ve şaşmaz ilim otoritesi olamaz. Bunun sonucu olarak, Allah'tan sonra ilim otoritesi-izafi de olsa-, insanın kendisidir. Çünkü ilminden, inancından ve davranışından insanın kendisi sorumludur.

İlk müslümanlar böyle bildi, böyle inandı, ve böyle davrandı. Sonrakiler de, öyle bildiler, öyle inandılar, ama öyle davranmadılar. Öyle davranmamalarının sebepleri çoktur, fakat, biz esas sebep üzerinde duracağız. Bunu anlamak ve bilmek çok zor değildir. Bilgi teorisini uygularsak, sebep kolayca anlaşılır. İlk müslümanlarla sonrakilerin birleştikleri ve ayrıldıkları hususlar şunlardır:

1. Gerçek ilim sahibi Allah'tır. Ondan başkası gerçeği olduğu gibi bilemez. Bu iki nesil, önceki ve sonraki nesiller bunda birleşmektedir.

2. İnsan, gerçeği olduğu gibi bilemez, ama onunla ilgili izafi bilgi sahibi olur. Burada nazarı olarak öncekiler ve sonrakiler birleşirler. Ancak, öncekiler, fiilen de buna göre hareket ederlerdi. Sonrakiler ise, insanın da mutlak ve gerçek ilme sahip olacağına göre hareket ettiler ve etmektedirler. İlim kaynağında sapma oldu.

3. Peygamberin vahiy olmayan sözlerinin gerçek ve mutlak ilmi ifade etmediğini, ilk müslümanlar bildikleri halde, sonrakiler, peygamberin beşerî fikir ve sözlerini de vahiy gibi mutlak gerçek ve şaşmaz bilgi olarak kabul ettiler. Böylece ilim metodundan sapmalar başladı.

4. Peygamberin sözleri, zamanında tesbit edilip peygamberin kontrolünden geçirilmediği için ve vahyin dışında peygamber ayrı bir ilim otoritesi gibi kabul edildiği için, dava ve ideoloji sahipleri kendi davalarını ve fikirlerini destekleyecek bir çok sözü peygambere isnad ederek, onun söylediğini ileri sürdüler. Böylece birinci köşe taşından ikinci sapmalar ortaya çıktı. Bu sapma da hadis uydurmasıdır.

5. Artık peygamberin, Allahtan aldığı vahyin dışında beşerî yönü ile bir insan olarak elde ettiği bilgiler, vahiy gibi kabul edilince, sonraki müslümanlar, peygamberin beşerî yönünü örnek alarak, başka insan-

lara da mutlak ve gerçek ilme ulaşabilme imkânını tanıyarak onları da peygamber gibi ilim otoritesi kabul ettiler.

Gerçi İslâm bilginleri ile yapılan münakaşalarda, bunun İslama aykırı olduğunu fikren kabul etmek zorunda kaldırlarsa da, fiilî olarak, insanın ilim otoritesi olmasını kabul etmekten vazgeçmediler, bunda direttiler. Böylece, Allah'ın yanında insanoglu da bir ilim otoritesi olarak ortaya çıktı. Yunan Medeniyetinde görülen Aristo tipi ilim otoriteleri İslâm'da meydana geldi. İnsanlar, bunların etrafında halka oldular ve sınıflara ayrıldılar. İşte en büyük sapma burada başladı.

6. Peygamber zamanında, vahiy yolu ile Allah'ın bir mesele hakkındaki hükmü öğrenilebiliyordu. Ama, peygamberin ölümünden sonra Allah ile doğrudan temasta olan kimse yoktu. Fakat, Allah insana bildirmek istediğini bildirdi. İnsanın anlamasının imkânsız veya zor olacağı yerleri açıklamada da elçisini görevlendirdi. Peygamberin ölümü ile insanın vahye, yani doğrudan Allah'ın bilgisine ihtiyacı kalmayacak şekilde vahiy tamamlandı. O halde insan her zaman Kur'an'la temasa geçip onu öğrenecek, onu yorumlayacak ve onun dışında kalan hususlarda kendi ilmine göre hareket edecektir. İşte müslümanların ilk üç veya dört nesli böyle hareket etti.

Sonrakiler, bu öncekileri ilim otoritesi ve Allah'ın mümtaz kulları ve yanılmaz âlimleri olarak kabul etmekle bilgi teorisi ile ilgili ikinci köşe taşı kırıldılar, ufaltılar kendilerinden kendilerini değil, öncekileri sorumlu tuttular, yani yanlış veya doğru yapma sorumluluğunu kendileri yüklenemediler, öncekilerin sırtına yüklediler. Klasik deyim ile taklitçiliği tercih ettiler. Öncekiler kendilerine yüklenen bu ağır yükü çekemedi ve İslâm Medeniyeti de çöktü. Kısaca, İslâm Medeniyeti bu ilmi sorumluluktan kaçmakla yıkıldı. Kendi ifademizle söyleyecek olursak, İslâm medeniyetinin yıkılışı, Kur'an'ın mutlak ilim kaynağı olmasının unutulması ve insanın başka bir insanı mutlak ilim otoritesi olarak kabul etmesi sonucunda meydana geldi.

7. İlk müslümanlar taklitçi değildi. Kendi bilgilerine ve anlayışlarına göre hareket ediyorlardı. Sonrakiler taklitçi oldu ve taklidi yalnız kendileri için değil, başkaları için de meşru görmenin ötesinde zorunlu kıldılar. artık, herkes taklitçi olacaktır ama, kimi taklit edecektir? İlk müslümanlar bile bir kural koymamışlardı. Buna karşılık, sonrakiler yani taklitçiler, ilk müslümanların en iyisini yapmış olduklarını, artık onların kutsallığını kabullenmişlerdi.

Burada özetlemeye çalıştığımız bu noktalardan da anlaşılacağı gibi **taklitçilik İslâm Medeniyetinde ilmi**

durgunluğu başlatan çok önemli bir etkidir. İslâm düşüncesinde ondört asrın ilk üç asrını taklitsiz, serbest, hür düşünceli asır kabul edersek, daha sonraki onbir asır süresince İslâm, taklit karanlığına yani düşüncesizliğe ve düşünme düşmanlığına saplanmış kalmıştır. Taklidin söz anlamı, Kurbanlık veya herhangi bir hayvanın tanınması için boynuna tasma takmaktır.

Bu onbir asır içinde sayı'arı ancak elin on parmağını geçmeyen taklid aleyhtarı alim gelmişse de azınlıkta kalmışlar ve etkisiz kalıp hiçbir yenilik ve düşünme faaliyeti başlatamamışlardır. Ancak sonraki nesiller taklid kelimesinin gerçekte bu kadar hafif sözlük manasını nasıl şeriatlaştırdılar ve büyük düşünür kabul edilenteler bile nasıl bu gerdanlığı takınmayı bir meziyet saydılar: insanoğlu bir defa yanılmasın artık kendisini kurtarması imkânsız gibidir.

Yunanlılar insandı, Aristoyu şaşmaz ilim adamı kabul etmekte yanıldılar. Sonradan gelen diğer milletler de bu yanılığa uydular ve öyle devam ettiler.

Hıristiyanlar da insandırlar. İsa'nın Allah'ın oğlu olduğunu bir defa öncekiler kabul ettiler diye artık sonrakiler de destekleyip durdular. Artık İsa'nın oğul olma keyfiyeti için tarih boyunca Hıristiyan İlahiyatçıları ve filozofları milyonlarca kitap yazarak bu yanlış yaymaya ve gerçekmiş gibi kabul ettirmeye çalıştılar ve çalışmaktadırlar.

Ama İslâm dini, Hıristiyanların yanılığını düzeltmeye çok önem verdiği halde düzeltmedi. Hıristiyanlar yanılıklarına hâlâ devam etmektedirler. Demek ki ilimde yanılı kolayca düzeltilebiliyor da dindeki yanılı düzeltilemiyor. Çünkü ilim objektif, din ise subjektiftir. Dini hurafe ve yanlışlar ilim sahasının dışına itilince düzeltileme imkânı kalkıyor?

Burada çok önemli bir hususa değinmek gerekiyor. O da İslâm dininin, objektifliği ve ilmiliği imandan önceye almasıdır. Bunun iki sonucu olur.

Birincisi, insanlar arasında ortak olan aklın ilkelerine ve ilim verilerine uymaya çağırması ve onlara dayanmasıdır.

İkincisi ise, ilmiliğe ve objektifliğe dayanmasından dolayı vukubulan yanlışların düzeltilmesine imkân vermiş olması ve bunun zorunlu bir metod olarak kullanılmasını dini bir görev saymasıdır.

Sonraki Müslümanlar Kur'an'a inandıklarını ilan edip durdukları halde, Kur'an'ın kendilerine tanıdığı hür fikirliliği, hür düşünceyi ve onlara verdiği şerefli dereceyi kaldıramadılar ve altında ezildiler. Kur'an anlaşılacak bir kitap da değildir. Yukardan beri açıklamaya çalıştığımız bilgi teorisi ve ikinci köşe taşına işte şu apaçık anlamlı ve insana ferdiyet, ilmi şahsiyet ve hüviyet veren ayet esas teşkil eder:

"Fikirleri mukayese edip en güzeline uyana ne mutlu! O, Allah'ın gösterdiği doğru yoldadır ve ince akıllı kimsedir." Zümer 39/18.

Bu ayetin, düşünerek sonuca varmaya verdiği kıymeti taklitçiler kavrayamadılar, yani boyunduruk altına girdiler ve kapaklandılar. Üstelik bundan da zevk aldılar ve şeref payı çıkardılar. Taklidin terim manası başka bir insanın sözüne sırf o insanın sözü olduğu için uymak, demektir. Taklitçiler bundan rencide olmamaktadır. Ama, şu gerçektir ki, onların etkisi ile artık bir İslâm Medeniyeti yaşamamaktadır. **İslâm Medeniyetinin yıkılmasının şerefi (!) taklitçilere aittir.** Bundan şeref duysunlar! Bu beyanımıza şüphesiz verecekleri cevapta taklitçiliği "tam yapamamak"tan yakınacaklardır. Böylece hâlâ yıkmaya devam ettiklerini tekrar ortaya koyacaklardır. Ama ne yazık ki, bunun da farkında bile değillerdir.

Bütün bunlar bizi çok önemli bir konuya getirmektedir. Batı medeniyetinin bugün içine girdiği bunalım açık bir şekilde hissedilmektedir. Bir çok sosyal ve ahlâki sorunların yanında, bilim ve teknolojiyi haksız ve denge-siz kullanma çevre kirliliği, tabiata ve insan duygularının tatminsizliğine olan duyarsızlık bu medeniyeti bir çöküşün eşğine getirmiştir. Batı'da görülen bu olumsuz gelişmeler yanında İslâm Medeniyetinin de bir atılımın eşğinde olduğunu söyleyebiliriz. Bu hakikatlar bizi yeni bir evrensel İslâm Medeniyetinin doğabileceğini ileri sürmeye zorlamaktadır. Şimdi bu durum üzerinde bazı görüşler belirtebiliriz.

II. YENİ BİR İSLÂM MEDENİYETİNİN DOĞUŞU

Dünya, bundan sonra dördüncü bir dünya medeniyetini beklemektedir. Tarihte evrensel veya mahalli medeniyetlere bakıldığı zaman, insanlığın bu ümidini İslâm'ın gerçekleştirebileceği görülür. Çünkü, İslâm, tarihte birinci örneğini vermiştir. Zamanımızda da tarihte kurmuş olduğu cihanşumul medeniyetinin ilkelerini ve dinamizmini verebilecek güçte ve keza kainatı kuşatıcı anlayışa ve evrensel ruha sahiptir.

İnsanoğlu atalarından kalma bir evi, içinde yaşadığı zamanın gereklerine ve hayat şartlarına göre yeniden inşa etmek zorunda kalır. Çünkü, eski ata evi ihtiyacı artık karşılamaktan uzaktır. Eski evi yıkar yerine yenisini yapar. Eski evden, yenisinin inşasında kullanacağı sağlam ve dayanıklı malzemeyi seçip alır. İşe yaramayan malzemeyi atar. Aynı şekilde yeni İslâm Medeniyeti için gerekli olan tutum eleştirel bir yaklaşımdır. Bu yaklaşımda geçmiş kültürümüzden günümüzü ilgilendiren hakikatleri seçip ayırabiliriz. Böyle bir yaklaşımın modern bilimlerde nasıl bir başarı

getirdiğini batı medeniyetinde gördük. İslâm medeniyetinin de tekrar dirilmesi ve evrenselleşmesi için bu tutum şarttır.

Burada önerdiğimiz eleştirel yaklaşım aslında ikinci dünya medeniyeti olan İslâm düşünce tarihinin en temel anlamda ilmi metodunu teşkil ettiği gibi yeni doğacak olan İslâm Medeniyetinin de ilmi metodunun özünü oluşturacaktır. Burada ilmi metod derken en geniş anlamda iki şeyi kastediyoruz: Birincisi, bilinen akıl ilkelerini kullanarak verdiğimiz hükmün sonuçta doğru olup olmadığını kontrol etmek; ikincisi ise, deneysel bilgi verilerinin mümkün olduğu kadar en çoğunu elde ettikten sonra aralarında karşılaştırma yaparak bizi sonuca en kısa ve en emin yoldan götürecektir. Bu metod elbette her ilimde değişik şekillerde ve o ilmin konularına uyacak şekilde uygulanır. Ancak doğruyu bulmanın genel şekli olarak burda açıklamaya çalıştık. Çünkü burada bizi asıl ilgilendiren, bütün ilimlerin en genel anlamda yansıdıkları bir medeniyeti nasıl oluşturduklarıdır.

İşte yeni İslâm Medeniyetinin oluşmasında da bu ilmi metod önemli rol oynayacaktır. Zira bugün bizler de eski İslâm medeniyetinden miras kalan bilgileri gözden geçirip günümüzde geçerli olanını, yani bizim için doğru olanını, günümüzde geçerliliğini yitirmiş, yani yanlış olanından ayırd etme durumundayız. Aksi halde İslâm'ın yeni bir evrensel medeniyet olarak tekrar doğması söz konusu olamaz.

İlk müslümanların uyguladıkları seçme kabiliyetini, yani, iyiyi kötüden ve sağlamı sakattan ayırma maharetini şimdikielerin de kazanmaları ve aynı zamanda samimiyet ve ciddiyetle de tatbik etmeleri lazımdır.

Eskilerin eserlerini ezberlemenin, kitabı teybe almaktan bir farkı yoktur. Bu durumda kitap bir nüsha daha fazla baskı yapılmıştan öteye geçmez. Yeniler içinde eskilerin metodlarını bilenler yok değildir. Bu sonrakilerde eksik olan ilmi cesarettir. Bu cesaretsizlik ve sünepelik onların zihinlerini çalıştırmaz hale getirmiştir. Verileni olduğu gibi tekrar eder, verileden başka bir şey veremezse, kitabı ezberleyen de kitabı aşamaz. Çünkü düşünme ve muhakeme edip eskilerinkinden başka bir neticeye varmak bir suç, günah ve çoğu kez de küfür sayılmıştır ve bu tutum devam etmektedir. İslâm dünyasının yegane çıkması budur.

Aslında, ilk müslümanların sahip oldukları ruhun kaynağı, bugün daha net olarak müslümanların elindedir. O da Kur'an ve sağlam hadislerdir. Müslümanlar birinci defa ayırdetme ve seçip alma kabiliyeti ile medeniyet kurdular. Bunu tekrar yapabilecek asıl kaynağa sahiptirler. Ne yazık ki, bunu söyleyen varsa da, metodunu ve yolunu gösteren yoktur. Yol ve metod yukarıdan beri anlatmaya çalıştığımız eski ilim otoritelerinin içinde buldukları kaleyi yıkıp, kalenin

içinde işe yaramayan molozları atmaktır. İşte bu da insanın kendini fethetmesidir.

Demek oluyorki, medeniyet kurmanın ana temelleri ve köşe taşları her medeniyet için aşağı yukarı aynıdır. Ancak, yere, yurda, milletin kültür düzeyine ve çeşidine ve işlenen konunun özelliğine göre değişiklikler ve gelişmeler göstermesi, yeni değişik fikirlerle, uygulamalara, ilkelere dayanması, kendine has sonuçlara, yargılara ve insanî davranışlara ulaşması, her medeniyetin diğerinden ayrılan özelliğidir.

Medeniyet kurmak, öyle bina, köşk, okul, gemi, yol yapmak gibi, biz medeniyet kuracağız nasıl ve nereden başlayacağız? gibi bir şekilde olmaz. Yapılarda ve benzeri şeylerde ne yapılacağı önceden kestirilir, tayin edilir, malzeme toplanır ve bina yapılır. Medeniyet, böyle niyetle hedefi daha önce tesbit ve tayin edilerek peşin fikirlerle kurulmaz ve meydana gelmez. O, yukarıdan beri anlatmaya çalıştığımız ilmi metodu, toplumun her ferdi, heves ettiği meslekteki çalışmasına uygular ve mesleğine samimiyetle sarılarak bütün gücü ile uğraşır. Sonra hepsi kendiliğinden bir araya gelir ve medeniyet bu suretle kendiliğinden kurulur. Yoksa öyle güdümlü medeniyet evrensel olamaz.

Müslümanların her sahada, inandıkları Kur'an'ın şu âyetinin tavsiyesine uymaları inançlarının gereğidir. Çünkü uydıkları zaman yapıcı oldukları görüldü. Uymadıkları zaman, yıkıcı olduklarının acısını yalnız kendileri değil, dünya tadıyor. Kur'an bir meseleyi, bir zaman içinde ya da bir olay dahilinde anlatmış, gitmiş ve iş bitmiş değildir. Onun genel emir ve tavsiyeleri herkes için süresizdir ve bir zamana bağlı değildir. İnsanoglunu konu alır, onun hayat, sosyal, ekonomi ve fiziksel kanunlarına ışık tutar.

İşte bilgi teorisinin ve ikinci köşe taşımızın dayandığı bu süresiz manayı ifade eden Kur'an âyetini burada bir daha tekrar edelim.

"Sözleri iyice dinleyip en güzeline uyanlara, ne mutlu,

Onlar, Allah'ın gösterdiği doğru yoldadırlar.

Onlar, ince düşünce sahibidirler" (39/Zümer, 18).

Birinci cümle hem metod ve hem mutlak fikir hürriyeti getirmiştir. Medeniyet için gerekli olan ilim, hem metod ve hem hürriyet ister.

Hür düşüncenin şartı, şartsız olmaktır. Düşünce şarta bağlanırsa, her düşünen kendi şartını ileri sürecektir. Böylece düşünceler kendi şartları ve kalıpları içinde birbirinden kopuk kalacak ve aralarında diyalog bulunmayacaktır. Birbirinin çatışmasından ve faaliyetinden kuvvet ve canlılık kazanamayan düşünceler, ipek böceği gibi kendi kozalağı içinde canlılığını yitirecek ve ölüp gidecektir. Müslümanlar metod ve hür düşünce alışkanlığını elde ettikleri zaman, yeni medeniyet kuracaklardır. Ve bunun için diyorum ki, hür düşüncenin ilk adımı, ona saygı duymaktır.